

Een wankel evenwicht

Een paar opmerkingen over Dingemans' ethiek

Frits de Lange

Drie sterke punten en één vraag.

Hoop

Voor Immanuel Kant waren er drie vragen die om een bezonnen antwoord vragen: wat kan ik weten? Wat moet ik doen? Wat mag ik hopen? De wetenschap heeft zich op de eerste vraag geworpen - met groot succes. De wijsgerige ethiek heeft zich op de tweede gestort – haar bezinning op de vraag wat moet ik doen? is inmiddels een volwaardige discipline geworden. Meta-ethiek houdt zich bezig met de vraag wat handelen is, de ethische theorie tot welk handelen we ons dienen verplichten en de toegepaste ethiek met de vraag hoe te handelen op de werkvloer, in de operatiekamer, in het laboratorium. Ethiek lijkt zó op te gaan in Kants tweede vraag: hoe te handelen? dat ze de derde vergeet: wat mag ik hopen?

Gijs Dingemans ontwikkelt een ethiek die in een reflectie op die derde vraag: wat mag ik hopen? ligt ingebed. Dat is zijn grote verdienste. Want een ethiek kan niet zonder hoop. Hoop op een beter leven, op betere mensen, op een betere toekomst. Ethiek is, sinds Socrates, te omschrijven als de bezinning op het goede leven. Als we bij voorbaat dat goede leven als een hersenspinsel opvatten, kunnen we ophouden; we zullen er ons nooit voor inspannen om het te realiseren. We worden cynicus, ironicus, manicheïst, of nihilist. Maar nooit: strevers naar een goed leven voor onszelf met anderen.

Het belangrijkste argument voor een theologische ethiek (of voor wat Dingemans in feite doet: een inbedding van de ethiek in de theologie) is dat zij ons hoop biedt. Niet dat zij ons meer of andere *kennis* van goed en kwaad levert dan we in redelijkheid kunnen verwerven, niet dat zij ons meer of andere dingen vraagt te *doen* dan van wat een redelijk mens te verwachten is, maar dat zij ons engagement voor het goede van goede redenen, van zin voorziet – dat is haar bestaansreden. De ethiek van Kant zelf had dan ook nog het geloof in God en de onsterfelijke ziel nodig, waarbij uiteindelijk *in the long run*, de goede wil met eeuwig geluk zal worden beloond; iets dat we in deze wereld niet of zelden meemaken.

Dingemans' theologie van de roepende Geest die ons naar voren lokt, biedt een hoopvol ontologisch kader voor mensen van goede wil, christenen of niet. In zijn procestheologische visie is de wereld te beschouwen als het experiment van God, waarbij de mens als geschapen mede-schepper is ingeschakeld om het doel, een wereld zonder kwaad, dichterbij te brengen. God is niet de Gebieder, zijn theologische ethiek is geen plichtsethiek. God is de Trekkkracht vanuit de toekomst, theologische ethiek is doelethiek. En daarbij maakt het niet uit of we theologisch vanuit de schepping denken of vanuit het eschaton; schepping is voleinding in ontwikkeling, voleinding is voltooide schepping.

Zo gelovig te spreken over de geschiedenis verhoedt ons voor het evolutionistisch cynisme, waarbij het leven op aarde niets anders is dan een kosmische gril. Tegelijk neemt zij de natuurwetenschappelijke feitelijkheden volstrekt serieus: de mens is een wankel evenwicht van goed en kwaad, een bundel ongecontroleerde sex, drift, en agressie, die ongelooflijk veel aan waarden kan realiseren. Enjoyment, harmonie – om het met de procestheologen te zeggen. Het leven een feest. Maar mensen kunnen het spel, het experiment wereld ook bederven. De grote mate van vrijheid die God aan de

mens geschonken heeft is een uitdaging tot creativiteit, maar draagt ook het risico in zich van de totale destructie. Als ik Dingemans goed begrijp valt zelfs de goddelijke garantie dat alles goed zal komen – voor Kant de reden om zijn ethiek uiteindelijk een theologisch kader mee te geven – uiteindelijk weg. Bij hem is het spannender. De lokroep is er, nu de respons nog. De uitkomst ligt niet vast, maar is inzet van onze geschiedenis, waarin de Stem klinkt.

Dat is een wijds perspectief, een Grootse Greep. Men kan zeggen – dat heeft een ethiek niet nodig. Ik denk het wel. Om het goede te (willen) doen moeten we in het goede geloven. Anders worden we een makkelijke prooi voor het cynisme, voor de moedeloosheid. Ethiek heeft geen dogmatiek nodig, maar wel geloof. Het sterke van Dingemans'ethiek – afgezien van wat hij er verder van maakt – is dat zij maakt dat mensen er weer zin in krijgen om wat van hun leven, van de wereld te maken.

Ethiek en theologie

Een tweede sterke punt is de creatieve manier waarop Dingemans ethiek en theologie verbindt. Hij slaat daarbij een brug naar de traditie, maar zo eigenzinnig dat ze opnieuw vruchtbaar wordt. Het natuurrechtdenken, de Twee Rijken – we kennen ze uit de tekstboeken van de ethiek; maar helpen ze ons vandaag nog echt in onze morele bezinning op de ecologie, de gentechnologie, het homohuwelijk? Het zijn Middeleeuwse, 16^e eeuwse constructies. Met God als hemelse Monarch, een statische kosmische ordening, een hiërarchische samenleving als vooronderstelling en achtergrond. Dingemans trekt die archaisch aandoende voorstellingen weer vlot door God als de dynamische Kracht in de evolutie van natuur, mens en samenleving te beschrijven. De Twee Regimentenleer wordt een leer van Drie Wijzen van Roepen. De Geest roept ons door middel van (1) de wijsheid (chokma) van de natuur, (2) de ratio van de mens, (3) de conventies van de samenleving.

De winst van deze constructie is op zijn minst drievoudig: 1. ook de natuur wordt het 'werkterrein' van Gods (her)scheppende kracht; ecologie, gentechnologie – de grenzen en mogelijkheden van verantwoordelijk omgaan met de natuur worden binnen de theologische ethiek getrokken. 2. Ook al is de Europese cultuur als geen ander met christelijke godsdienst doortrokken, ook in conventies (netwerken van wijsheid) en tradities van andere godsdiensten en culturen, ook in de seculiere moraal is de morele trekkracht van God werkzaam. 3. Er wordt een brug tussen christelijke ethiek en – wat wel genoemd wordt - 'algemene' of wijsgerige ethiek geslagen. De katholieke traditie deed dat met Thomas van Aquino's natuurrechtleer; de Lutherse traditie met de Twee Rijken leer, de calvinistische met het onderscheid tussen Algemene en Bijzondere Openbaring. Maar zij zijn een dode letter geworden in de context van een multi-religieuze, democratische, darwiniaans denkende cultuur. Dingemans levert daarvan een verrassende actualisering.

Een mixture van goed en kwaad

Een derde sterke punt ligt in het verlengde van het voorgaande. Dingemans voorkomt het isolement van de christelijke ethiek. Hij laat niet alleen zien hoe onze hedendaagse westerse moraal een amalgaam is van Athene, Rome en Jeruzalem, maar levert ook het argument waarom het streven naar een christelijke *Alleingang* in de ethiek als een misvatting beschouwd moet worden.

De Wijsheid van God slaat zich neer in de conventies en tradities van de menselijke samenleving, geen enkele uitgezonderd. Mensen ontdekken in de loop van hun gedeelde geschiedenis al doende, door schade en schande, hoe het is om goed te leven en verstandig samen te leven. De logos, de sophia van God slaat zich neer als phronesis, als praktische ervaringswijsheid van mensen. Om het goede te willen en het kwade te mijden (de mens is een mix van beide) heb je geen verzoening, geen herschape wil, geen christelijke geloofskader nodig, zegt Dingemans in een reactie op De Kruijff, die de ethiek in de rechtvaardigingsleer wil inbedden. Dingemans verstaat zonde als perversie van de vrijheid, niet – zoals De Kruijff in het verlengde van Augustinus - als corruptie van de wil. Wij *weten* wel wat goed is, wij *willen* het ook wel. Maar dat we het niet doen komt doordat we soms – te vaak - voor de verleiding van het kwaad bezwijken, omdat we behalve het goede óók het kwade willen. We hebben dan niet te weinig goede ‘wil’, maar te veel kwade wil. De mens is een mixture van goed en kwaad, niet ‘verdorven, dat wij ganschelijk onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad.’ (Heidelbergse Catechismus, zondag 3,8) Dingemans kijkt hier meer naar de natuur, dan dat hij luistert naar de Catechismus. De verzoeningsleer komt er, als ik hem goed begrijp, in de ethiek pas aan te pas als onze ethiek op zijn eind is, niet aan het begin en het midden. In de ethiek hoeven we niet van onszelf, van onze wil verlost te worden. Uiteindelijk moeten we van onze schuld verlost worden. God is in de ethiek de bondgenoot in de strijd tegen het kwaad. Hij neemt ons die strijd niet uit handen. Wel zal hij ons hopelijk vergeven als we er uiteindelijk niet in geslaagd zijn die strijd te winnen.

Ik vind deze visie winst voor de christelijke ethiek (als ethiek voor christenen). Zij wordt er bescheidener van, realistischer ook. Niet alleen weten zo beschouwd christenen niet *beter* dan anderen wat goed is, ze *willen* het ook niet meer of minder dan anderen. Dat is een voor elk zinnig mens waarneembaar feit. En hoe je ook als *dogmaticus* denkt over Dingemans’ move om de christelijke ethiek uit de verzoeningsleer te halen, als ethicus – als iemand die bezig is met een praktische bezinning op hoe we ons leven beter zouden kunnen leiden - kun je er denk ik alleen maar mee instemmen.

Dat laat onverlet dat je als christen hem óók bijvalt als hij zegt dat er een aanzuigende werking uitgaat van de manier van leven die Jezus’ belichaamde. (p. 619) Voor het meer van dan gewone, ook al is dat slechts sporadisch en op de kleine schaal van het persoonlijke leven te verwerklijken is in zijn ethiek zeker plaats. Daarvoor wordt het leven hier te veel als ‘je geroepen weten’ verstaan. (p. 561vv.) De kern van het menselijk leven, christelijk verstaan, is zelf-transcendentie: je uitgedaagd weten om boven de grenzen van wat je denkt dat je kunt uit te gaan. Dan kun je met liberale ethiek die niet verder wil gaan dan ‘zelf-ontplooiing’ eigenlijk geen genoegen nemen. Maar verstaan binnen het geheel van Dingemans’ ontwerp is de rol van het specifiek christelijke bescheiden, ingebed als het is in de brede bedding van zijn Pneumatheologie. Ik vind dat wel een weldadige relativering.

Dat laatste – het je geroepen weten als kern van de christelijke ethiek - maakt dat het (te) burgerlijke trekje dat Dingemans’ ethiek óók kent net niet de overhand krijgt. De dynamiek van de hoop staat niet toe dat zij helemaal in het midden nestelt. Daar heeft zij echter wel de neiging toe. Alles draait er om consensus, overleg, evenwicht, common sense, breed beraad. De mens is niet goed en niet slecht, Dingemans geen optimist en geen pessimist. ‘De menselijke mogelijkheid om het goede te doen is de basis van alle ethiek. De menselijke mogelijkheid om kwaad te doen maakt ethiek noodzakelijk’. (p. 630) De mens is een wankel evenwicht, een weegschaal die naar de ene of de andere kant kan doorslaan. Zijn ethiek is er niet één van dilemma’s, van

tragische conflicten, van ethische aporiën maar van pragmatisme (Dewey). In de ecclesiologie mag hij – althans voor sommige Hervormde oren - extreem zijn en gekke dingen willen, in de ethiek is Dingemans een man van het midden. Of zal men zeggen: een wijs man? Daar wil ik het op houden.

De goede afloop

Ten slotte een zorg en de vraag. Ik kom tenslotte nog even terug op Kant en zijn vraag Wat mag ik hopen? Want er zit mij nog een ding dwars. Dingemans biedt een hoopvol kader voor de ethiek, zo begon ik. Maar de garantie dat we het experiment wereld tot een goed eind brengen geeft hij niet. Dat geluk en goedheid ooit samenvallen (de hoop van Kant) – we kunnen elkaar en onszelf die zekerheid niet gunnen. De goede afloop is niet verzekerd. Kruipt daarmee niet iets fataals de hoop binnen, als een worm in een glanzende appel?

Ik ben daar niet uit, maar zie niet in hoe het anders zou kunnen. We kunnen niet anders leven dan in het geloof *alsof* het goede uiteindelijk zegeviert en recht geschiedt. Echter het voorzienigheidsgeloof van de Catechismus en zijn hemelse Vader, maar ook het vooruitgangsoptimisme van Kant zijn we inmiddels wel kwijt. ‘Het geloof in een betere wereld zakt op het ogenblik uit onze wereld weg als fijn zand door een zeef,’ schrijft Dingemans (p. 584), en om dat neer te schrijven hoefde het nog geen 11 september 2001 voor te zijn geweest. ‘Wij kunnen dit soort optimisme niet meer opbrengen.’ (p. 584) Maar hoeveel van dat ‘optimisme’ zit er – getemperd door zijn 21^e eeuwse werkelijkheidszin - toch niet in de hoop uit de Stem van de Roepende verborgen? Draagt het Godsbeeld uit het boek – hoe verfrissend nieuw in menig opzicht – toch niet teveel moderne, verlichte trekken (ik denk daarbij vooral aan de telkens terugkerende metafoor van God als de (moderne) vader die zijn kinderen opvoedt door hen de ruimte te geven) om ons te doen overleven in een uit het lood geslagen wereld als de onze?